

LA LLENGUA: VEHICLE DE TRANSMISSIÓ DE LA IDENTITAT CATALANA AL LLARG DE LA HISTÒRIA

JOSEP MORAN i JOAN ANTON RABELLA
Institut d'Estudis Catalans

1. LA FORMACIÓ DE LA LLENGUA I ELS PRIMERS TEXTOS EN CATALÀ

El català es forma, com totes les llengües romàniques, entre el final del segle VII i el començament del segle VIII. És en aquell període quan podem considerar que el que parlava la gent que habitava la zona nord-oriental del que avui és Catalunya s'havia convertit en una realitat tan diferenciada del llatí que ja no podia rebre aquell mateix nom.

En el moment de la formació del català, però, no hi ha documents escrits en llengua romànica, sinó que encara faran falta uns quants segles perquè el romanç es comenci a fer servir en l'escriptura i desplaçi de manera progressiva el llatí d'un àmbit en què aquesta era la llengua exclusiva, ja que en aquella època era l'única llengua ensenyada i apresada per ser escrita a tot l'Occident europeu de l'època, inclòs l'àmbit germànic. Partim, doncs, d'una situació lingüística que podríem qualificar de *diglòssica*, perquè, mentre que la llengua parlada és el romanç, durant segles l'única llengua de l'escriptura continua sent el llatí.

Tanmateix, en aquella època el coneixement del llatí devia reduir-se bàsicament a l'àmbit eclesiàstic i jurídic, com ho confirma l'avenç de la predicació en vulgar, que devia ser necessària perquè la població ja no tenia una competència suficient en llengua llatina. Així mateix, els escriptors devien exercir una funció d'interpret dels textos legals i jurídic escrits en llatí a fi que la població n'entengués el contingut, ja que incloïen una informació molt important per a les persones implicades (testaments, donacions, juraments de fidelitat, capbreus, etc.). Aquesta situació també seria un dels motius per què en els textos en llatí a partir del segle X i, sobretot, XI van apareixent mots i fragments en llengua vulgar, ja que es tracta de termes que podrien reflectir que els escriptors els havien traduït per facilitar-ne la comprensió.

El naixement del català escrit és un tema fonamental perquè, estrictament, la història de la llengua comença amb els primers textos en què apareix, ja que per a l'estudi del català antic depenem completament de les mostres materials conservades.

Aquest és un tema important no només des del punt de vista lingüístic i històric, sinó també simbòlic. Precisament aquestes implicacions que depassen l'àmbit científic també han influït en el món acadèmic, de manera que, antigament, l'estudi dels primers docu-

ments sovint s'havia concentrat en la recerca del primer text en llengua catalana.

Així mateix, a l'hora d'analitzar quins són els primers escrits en català, la confusió entre la història de la llengua i la història de la literatura també ha estat un factor negatiu, ja que històricament es va donar un valor prioritari als documents de caràcter literari, per la qual cosa els textos de l'àmbit jurídic o econòmic, com els juraments feudals, els greuges, els capbreus o els testaments, es van infravalorar perquè no posseïen un valor estètic o literari. Aquesta situació ens ajuda a entendre per què tantes vegades hem llegit —i encara ho podem trobar avui en alguna obra que contingui informació no actualitzada— que les *Homilies d'Organyà* —que segurament és el document antic més conegut popularment— són el primer text escrit en català, mentre que en realitat es devia voler dir que eren el primer text *literari*, una qualificació que, d'altra banda, resulta molt relativa, ja que difícilment es pot qualificar com a *literatura* aquells sermons.

Actualment no es considera prioritari ni el caràcter dels textos (si són literaris, jurídic o econòmic) ni la determinació de quin és el document més antic (en el sentit que es pugui creure que aquell és més important que els altres). Contràriament, l'aspecte primordial és aprofundir en l'estudi de la documentació del període arcaic, que en el cas de la llengua catalana és d'una gran riquesa.

Un altre factor que cal tenir ben present és que no s'han de confondre els documents que han arribat fins avui amb els que van existir antigament. Malgrat que no resulti senzill, encara es pot produir la troballa d'algun altre document antic, com va succeir l'any 1997 amb el descobriment d'un nou fragment del *Liber iudiciorum* o *Llibre dels judicis* per part de Cebrià Baraut.¹

Un dels aspectes més controvertits ha estat fixar un criteri per determinar quins són els primers textos en català, una qüestió que resulta problemàtica perquè els documents més antics presenten una llengua híbrida. Tradicionalment s'havia considerat que feia falta que tot el text, o pràcticament tot, fos escrit en llengua romànica per poder parlar d'un document escrit en cata-

1. Cebrià BARAUT i Josep MORAN, «Fragment d'una altra versió catalana antiga del *Liber Iudiciorum* visigot. I. Edició, contingut i datació. II. Estudi lingüístic», *Urgellia* (la Seu d'Urgell), núm. 13 (1996-1997), p. 7-36.

là. Avui es considera, però, que el primer o els primers textos en català són aquells que presenten una part significativa en llengua romànica, encara que la resta del document sigui escrita en llatí.²

El català no apareix de sobte en un o diversos textos escrits amb una llengua precisa que domina tots els recursos expressius, sinó que va aflorant de manera progressiva a partir del segle IX, però sobretot al llarg del segle XI, en documents escrits en llatí.²

Així, durant el segle IX ja trobem documents; al segle X, a més dels topònims, també hi ha mots comuns en català, com *escudella* en un testament de l'any 986, i no és fins al segle XI que trobem textos en què hi ha frases i fragments en català.

Malgrat que, com indicàvem, avui encara podem llegir en manuals i obres de consulta que els primers textos en català són el *Liber iudiciorum* (el mal anomenat *Forum iudicum*), del segle XII,³ i les *Homilies d'Organyà*,⁴ del començament del segle XIII, els estudis lingüístics especialitzats en aquest període ja fa molts anys que especifiquen que aquests no són els primers documents de la llengua catalana, sinó que hi ha molts textos anteriors, la majoria de caràcter feudal, escrits principalment o significativament en català. Com que en molts casos no es pot establir una datació precisa d'aquests textos —perquè sovint no porten data i aquesta s'ha d'establir a partir dels personatges que hi figuren—, resulta difícil fixar-ne una ordenació cronològica perquè algunes datacions s'encavalquen, per la qual cosa avui generalment no es parla tant d'un document en concret com d'un conjunt de textos feudals del segle XI.

Durant aquell segle trobem juraments, com el *Jurament feudal de Radulf Oriol* (1028-1047) o el *Jurament de compareixença* (1031-1035), acords i testaments que contenen parts remarcables en català.⁵

I, poc després, també en aquell mateix segle, ja tenim textos amplis escrits fonamentalment en català, llevat de les parts més formulàries —com l'inici i el final del document—, com els *Greuges de Guitard Isarn, senyor de Caboet* (1080-1095) o el *Jurament de pau i treva del comte Pere Ramon de Pallars Jussà al bisbe d'Urgell* (1098-1112).⁶

2. Josep MORAN, «La llengua catalana en els seus orígens i en relació amb les altres llengües de l'Europa carolíngia», a *Catalunya a l'època carolíngia: Art i cultura abans del romànic (segles IX i X)*, Barcelona, Museu Nacional d'Art de Catalunya, 2000, p. 129-130.

3. *Fragment d'una versió catalana del 'Liber Iudiciorum' visigòtic ('Forum Iudicum')* (en línia), Alacant, Biblioteca Virtual Joan Luís Vives, 2006.

4. *Homilies d'Organyà*, ed. a cura d'Amadeu J. Soberanas, Andreu Rossinyol i Armand Puig, Barcelona, Barcino, 2001.

5. Josep MORAN i Joan ANTON RABELLA, *Primers textos de la llengua catalana*, Barcelona, Proa, 2001.

6. Joan ANTON RABELLA, «*Greuges de Guitard Isarn, senyor de Caboet* (1080-1095)», a *Homenatge a Arthur Terry*, vol. 1, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1997, p. 9-49.

La informació sobre aquests textos feudals, però, no és una novetat dels estudis del final del segle XX, sinó que molts d'aquests documents ja es coneixien des del final del segle XIX i el començament del XX, en què estudiosos com Julià Bernat Alart (1881),⁷ Pere Pujol (1913)⁸ i, molt especialment, Joaquim Miret i Sans (1904 i 1908)⁹ els van recuperar i publicar.

El procés d'escripturització del català es desenvolupa fonamentalment durant el segle XI, probablement per una confluència de factors.

Segurament el factor més determinant és la consolidació del feudalisme a la Catalunya Vella, una nova societat que comportarà la creació de nous valors i de nous conceptes, que força vegades no tenien una denominació fixada en llatí. En aquest cas, doncs, els esdeveniments socials devien tenir unes conseqüències de caràcter lingüístic, de manera que els nous elements es van anar filtrant en els documents escrits en llatí amb la seva denominació romànica. Per aquesta raó, les primeres paraules en català —si deixem de banda els topònims— seran termes de caràcter feudal: *comanar* 'posar sota la tutela d'un senyor feudal', *atendre* 'acomplir una obligació feudal', etcètera.

Un altre factor que devia afavorir aquest procés era el pobre nivell cultural que hi havia al començament del feudalisme, ja que era un moment en què es tenia un coneixement escàs del llatí, llevat dels centres eclesiàstics més il·lustrats. Així, mentre que en els centres amb una formació més bona es va mantenir un ús del llatí més pulcre (com, per exemple, al comtat de Barcelona i al d'Empúries), en d'altres, com alguns del Pirineu occidental, que tenien un nivell més baix, la llengua romànica va començar a filtrar-se abans en l'escriptura.

D'aquesta manera, la producció d'una documentació molt nombrosa durant aquella època combinada amb la pobra formació d'alguns escrivans i la dificultat per traduir al llatí els nous termes emprats en les declaracions de la població laica van facilitar l'aparició progressiva de la llengua catalana en la documentació.

I encara caldria tenir en compte un factor que sovint no s'ha valorat prou: la intensitat de la romanització. En aquest sentit, resulta molt significatiu que la gran majoria dels primers textos en català apareixen

7. Julià Bernat ALART, *Documents sur la langue des anciens comtès de Roussillon et de Cerdagne*, París, Maisonneuve, 1881.

8. Pere PUJOL, *Documents en vulgare des siècles XI, XII & XIII procedents del bisbat de la Seu d'Urgell*, Barcelona, Biblioteca Filològica de l'Institut de la Llengua Catalana, 1913.

9. Joaquim MIRET I SANS, «El més antic text literari escrit en català precedit per una col·lecció de documents dels segles XIe, XIIe i XIIIe», *Revista de Bibliografia Catalana* (Barcelona), vol. 4, núm. 7 (1904), p. 5-48; Joaquim MIRET I SANS, «Apendix al manuscrit d'Homilies de l'iglesia d'Organyà», *Revista de Bibliografia Catalana*, vol. 4, núm. 7 (1904), p. 215-221; Joaquim MIRET I SANS, «Documents en langue catalane (Haute Vallée du Sègre, XIe-XIIe siècles)», *Revue Hispanique* (Bordeus), núm. 19 (1908), p. 6-19.

sobretot a l'àrea del bisbat d'Urgell, que englobava alguns territoris, com el Pallars, en què es combinava una romanització menys important —i, per tant, una llatinització també inferior— amb més supervivència del substrat lingüístic preromà, la qual cosa devia afavorir que la llengua catalana s'apliqués de manera més primerenca a l'escriptura, ja que la força de la llengua llatina devia ser inferior.

Com podem comprovar en la documentació conservada, el procés d'accés a l'escriptura devia resultar llarg perquè per a la llengua catalana implicava un procés d'adequació per poder accedir a unes funcions en què no es feia servir fins aquell moment. Per tant, el català escrit no apareixerà de cop i volta i amb un sistema d'escriptura i d'expressió perfectament establert, sinó que ho farà de manera progressiva i al començament comptarà amb uns recursos lingüístics limitats.

És, doncs, una llengua que presenta, a més de moltes vacil·lacions gràfiques, una sintaxi molt poc desenvolupada. En aquest sentit, generalment s'ha considerat que l'aspecte més característic dels primers textos és la parataxi, és a dir, la falta de connectors oracionals o l'ús repetitiu d'uns pocs elements, com la conjunció copulativa *i*. Aquesta manca de connectors dóna als primers textos un aspecte expressiu molt primitiu, amb un discurs molt poc continuat.

Al llarg del segle XI es va ampliant l'ús del català en l'escriptura, de manera que en alguns documents la part en llatí arriba a ser molt reduïda. No tenim cap text sense la presència del llatí, però sí que es pot observar que aquesta llengua queda circumscrita als encapçalaments i als finals dels documents, el que serien les parts que podríem considerar més formulàries.

2. L'EXPANSIÓ DEL CATALÀ ESCRIT (SEGLES XIII I XIV)

Els documents que corresponen als primers textos abracen el període que va des del segle XI (en la documentació anterior, del IX i el X, fonamentalment només apareixen mots aïllats) fins a la primera meitat del segle XIII. A partir d'aquell moment, entre la segona meitat del segle XIII i el començament del segle XV, el català aconsegueix d'establir un model de llengua escrita que progressivament va ocupant els diversos camps de la cultura i del coneixement, a més de l'àmbit administratiu i jurídic.

En un període, doncs, relativament curt es fixa un model de llengua culta o formal que contrasta molt clarament amb la llengua de la documentació del període arcaic o preliterari. Aquest model formal no apareix de manera sobtada, sinó que entre els textos feudals i la prosa cancelleresca posterior es dóna primer una evolució gradual, que es consolida a partir de la segona meitat del segle XIV.

Sovint s'ha considerat que Ramon Llull és el fundador de la llengua literària catalana, i —per extensió— del que podríem considerar el model de llengua culta, apta per als diferents camps del coneixement. Aquesta, però, és una afirmació avui superada, ja que els estudis específics de l'obra de Llull —com també els treballs sobre la producció escrita medieval en català— demostren que, malgrat la importància de la seva obra per a l'ús i la difusió de la llengua escrita en romanç, hi ha molts altres factors que van contribuir a l'evolució del català escrit durant aquell període. Ja al segle XIII es van produint textos que es van allunyant progressivament de les característiques de la prosa paratàctica dels documents feudals, com els *Costums de Tortosa* (1272),¹⁰ que ja presenten més ductilitat expressiva i sintàctica.

No és aquesta una situació específica de la llengua catalana, ja que la versió de textos científics i tècnics en llengua vulgar es desenvolupa de manera molt important a Europa a partir del final del segle XIII, encara que sí que resulta remarcable que el català és una de les llengües vulgars més actives i primerenques en la producció tant de traduccions com de textos originals de caràcter científic i tècnic.

En bona mesura, doncs, Ramon Llull coincideix i conviu amb aquest moment i no se'l pot considerar com el factor únic o el més important en el desenvolupament de la llengua escrita en català. En un moment en què un nou públic laic demana unes obres relacionades amb les funcions comercials, jurídiques, polítiques i tècniques de la societat urbana, unes obres que tenen un caràcter operatiu i pràctic, Ramon Llull també es planteja l'adopció d'un model d'escriptura adequat al seu objectiu, que no és ni literari ni lingüístic, sinó filosoficoreligiós i proselitista. La singularitat de Llull no rau en el suposat valor innovador que a vegades s'ha assenyalat —i que es dóna en altres àmbits coetanis de la ciència, la tècnica, la jurisprudència, la història, l'homilètica, etc. —, sinó en la durada del seu projecte i la seva enorme producció escrita.

Així mateix, en el cas de la llengua catalana, cal tenir present que la llengua occitana presentava una situació similar en la redacció de textos pràctics en romanç en aquell moment i que, durant l'època de Llull, Montpeller pertanyia al regne de Mallorca.

Hi ha, a més dels motius a què ens acabem de referir, dos factors més que contribueixen de manera decisiva a la formació d'un model de llengua culta escrita apta per als diferents àmbits, de la ciència a l'Administració, de la literatura al comerç: d'una banda, el prestigi de la monarquia i, de l'altra, l'ús del català escrit per part de la Cancelleria Reial de manera àmplia i continuada.

En aquell moment, la llengua vulgar no és solament la parlada pels comtes reis catalans, sinó que

10. Jesús MASSIP, *Costums de Tortosa*, Barcelona, Fundació Noguera, 1996.

també és la que empren en els seus discursos, la seva documentació i les seves cròniques, una llengua que Martí de Riquer va anomenar «the king's catalan» a la *Història de la literatura catalana*, i que avui podríem traduir com «el català reial». ¹¹ I aquesta utilització pública contribueix de manera primordial a legitimar i donar prestigi al català escrit.

No és, però, un factor aïllat, sinó que se suma a la tasca de la Cancelleria Reial en la formació i l'extensió d'aquest model de llengua culta. La Cancelleria Reial és una institució creada per Jaume I a mitjan segle XIII que s'encarregarà de la documentació i la correspondència reial i que establirà les funcions dels notaris, secretaris i escriptors. Aquests escriptors i secretaris seran els qui aniran forjant l'estil concret de l'escriptura de la Cancelleria en la redacció d'una documentació molt quantiosa, que contribuirà a l'extensió d'un model de llengua escrita cada vegada més ben establert.

El funcionament de la Cancelleria —que, més enllà de les funcions de caràcter administratiu, esdevindrà un veritable focus cultural sobretot a partir de mitjan segle XIV— quedarà fixat per Pere III, el Cerimoniós, en les *Ordinacions* de 1344, que suposen una adaptació de les *Leges palatinae* de Jaume III de Mallorca i que resulten una mostra excel·lent de l'ordenació detallada de la burocràcia reial. ¹² Durant aquell segle, s'anirà configurant un model de llengua —del que modernament s'anomenaria l'*Administració* o l'*Estat*— que s'aplicarà des de la correspondència oficial fins a la justícia i que arribarà a ultrapassar l'àmbit estrictament reial i esdevindrà model d'altres administracions, com la documentació municipal.

Des del punt de vista lingüístic, aquest model de llengua s'enriquirà a partir de la segona meitat —i sobretot cap al final— del segle XIV pel bon coneixement de la retòrica llatina que tenien els escriptors i secretaris cancellerescos, i arribarà a un alt grau de depuració i d'homogeneïtat. En aquest sentit, la Cancelleria Reial depassa el que seria una institució de caràcter administratiu i, així, en van formar part grans escriptors, traductors i intel·lectuals com Bernat Metge, Guillem Nicolau o Jaume Conesa.

La tasca de la Cancelleria resulta fonamental per poder explicar que històricament s'hagi considerat que la llengua catalana medieval era molt unitària, ja que a l'homogeneïtat que encara presentava la llengua parlada —perquè la major part de les diferències dialectals més significatives no van aparèixer, o no es van estendre, fins al final de l'edat mitjana, sobretot al llarg del segle XV— calia unir l'ús d'una *scripta* que presentava

unes característiques molt estables i que tenia, a més, una producció molt gran i un prestigi molt significatiu.

Ens trobem, doncs, en un moment en què es genera i es consolida un model formal apte per a la majoria dels àmbits de l'escriptura, com l'Administració, la literatura, la ciència o el comerç, de manera que durant aquell període el català anirà ocupant pràcticament tots els camps que corresponen als registres formals i cultes.

La formació d'aquest model culte segurament s'inicia, a partir de la importància dels textos feudals, gràcies al desenvolupament de la documentació de caràcter legislatiu, que comença amb la traducció primerenca —encara de mitjan segle XII— dels *Usatges de Barcelona* ¹³ (que són una compilació de lleis, costums i constitucions) del llatí al català; continua amb la traducció de textos com els *Furs de València* ¹⁴ (1261) o la redacció ja directament en romanç d'altres escrits com els *Costums de Tortosa* (1272) —als quals ens hem referit anteriorment—, i assoleix la plenitud amb textos com el *Llibre del Consolat de Mar* ja durant el segle XIV. ¹⁵

D'aquesta manera, el català esdevé la llengua general en l'àmbit administratiu —o *oficial* segons la terminologia moderna—, per la qual cosa no solament la primera compilació de les *Constitucions de Catalunya*, acabada el 1418, s'escriurà en català, sinó que les segones, de 1588, i fins i tot les terceres i últimes, de 1704, al principi del regnat de Felip V, es continuaran escrivint en llengua catalana. ¹⁶

A banda de la documentació de caràcter legislatiu, hi ha la producció de caràcter jurídic i administratiu, que a més de la generada per la Cancelleria Reial, també comprèn textos d'altres institucions, com la Generalitat de Catalunya, la Generalitat del Regne de València i el Gran i General Consell del Regne de Mallorca, i d'altres jurisdiccions, com la senyorial: els processos criminals, els llibres de cort (és a dir, de «justícia», tant reial com senyorial), els de batlle reial, els de mostassaf, els de repartiment, els ordenaments municipals, etc. En aquest àmbit, els textos conservats són nombrosos i alguns han estat publicats, com el *Procés de la Guardialada (1396)*; ¹⁷ el *Llibre del batlle reial de Barcelona Berenguer Morey (1375-1378)*; ¹⁸ els *Processos*

13. *Usatges de Barcelona: El codi a mitjan segle XII*, ed. a cura de Joan Bastardas, Barcelona, Fundació Noguera, 1991.

14. Pedro LÓPEZ ELUM, *Los orígenes de los 'Furs de València' y de las Cortes en el siglo XIII*, València, s. n., 1998, p. 105-298.

15. Germà COLÓN i Arcadi GARCIA, *Llibre del Consolat de Mar*, Barcelona, Fundació Salvador Vives Casajuana, 1981-1987, 4 v.

16. *Constitucions y altres drets de Catalunya*, Barcelona, Generalitat de Catalunya. Departament de Justícia, 1995.

17. Francesc CARRERAS Y CANDI, «Procés en La Guardia Alada, d'un misteriós crim, descobert meravellosament», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona* (Barcelona), any XXI, vol. X, núm. 70 (gener-març 1921), p. 404-424.

18. Josep M. CASAS I HOMS, *Llibre del batlle reial de Barcelona Berenguer Morey (1375-1378)*, Barcelona, Fundació Salvador Vives Casajuana, 1976.

11. Martí de RIQUER, *Història de la literatura catalana*, vol. II, Esplugues de Llobregat, Ariel, 1964, p. 336.

12. Próspero de BOFARULL, *Procesos de las Antiguas Cortes y Parlamentos de Cataluña, Aragón y Valencia*, tom V, Barcelona, Establecimiento Litográfico y Tipográfico de D. José Eusebio Monfort, 1850.

de crims del segle XV a Lleida;¹⁹ *Un llibre de cort reial mallorquí del segle XIV*;²⁰ el *Procés contra els consellers domèstics i curials de Joan I, entre ells Bernat Metge*;²¹ el *Llibre de la Cort del Justícia de Cocentaina (1269-1295)*;²² el *Procés criminal barceloní del segle XIV*;²³ *El Llibre de la Cort del Justícia de València (1279-1321)*,²⁴ o *El llibre de mostassaf d'Eivissa*.²⁵

Entre els textos de caràcter administratiu anteriors i els de caràcter historiogràfic, hi ha l'oratória reial, de la qual es conserven una bona mostra de discursos, que no solament redactaven els secretaris i escriptors, sinó que en alguns casos havien estat escrits pel rei mateix, com en el cas de Pere III (n'és un bon exemple la proposició de Montsó de 1383).²⁶ Aquest tipus de textos serien el millor exemple del que anomenàvem *llengua d'Estat*; es tracta de documents brillants, escrits per ser llegits en ocasions especials, com l'inici de la celebració de les Corts, i tenen un marcat to institucional, sovint de caràcter gairebé propagandístic, en què moltes vegades es repassa la història comuna. Probablement la peça més famosa de l'oratória parlamentària catalana, i que segueix aquestes pautes, correspon a la proposició de Martí I a les Corts de Perpinyà del 26 de gener de 1406, que es coneix pel «títol» *Gloriosa dicta sunt de te*.²⁷

I finalment hi ha la producció historiogràfica, que es troba formada bàsicament per les quatre grans cròniques: el *Llibre dels feits* de Jaume I (del final del segle XIII, però conservat en un manuscrit de 1343), la crònica de Bernat Desclot (entre els anys 1283-1288), la de Ramon Muntaner (entre els anys 1325-1328) i la de Pere el Cerimoniós (la versió més completa de la qual es va revisar cap al 1385),²⁸ a banda d'annals i dietaris.

19. Maria DOLOFS FARRENY I SISTAC, *Processos de crims del segle XV a Lleida: transcripció i estudi lingüístic*, Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, 1986.

20. Joan MIRALLES, *Un llibre de cort reial mallorquí del segle XIV (1357-1360)*, Palma de Mallorca, Institut d'Estudis Balearics, 1984.

21. Marina MITJÀ, «Procés contra els consellers domèstics i curials de Joan I, entre ells Bernat Metge», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona* (Barcelona), vol. XXVII (1957-1958), p. 143.

22. Josep TORRÓ, *Llibre de la Cort del Justícia de Cocentaina (1269-1290)*, València, Universitat de Barcelona, 2011.

23. Joan Anton RABELLA, *Un matrimoni desavingut i un gat metzinat: Procés criminal barceloní del segle XIV*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1998.

24. Enric GUINOT i M. Àngels DIÉGUEZ, *Llibre de la Cort del Justícia de València (1280-1282)*, València, Universitat de València, 2008.

25. Antoni FERRER, *El llibre del mostassaf d'Eivissa: La vila d'Eivissa a la baixa edat mitjana*, Eivissa, Mediterrània, 2002.

26. Josep Maria SANS (coord.), *Cort General de Montsó 1382-1384*, Barcelona, Generalitat de Catalunya. Departament de Justícia, 1992, p. 78-81.

27. Ricard ALBERT i Joan GASSIOT, *Parlaments a les corts catalanes*, Barcelona, Els Nostres Clàssics, 1928, p. 58-72.

28. *Les quatre grans cròniques*, ed. a cura de Ferran Soldevila, Barcelona, Selecta, 1983.

Les cròniques catalanes són un magnífic exemple del que podríem qualificar com a *historiografia oficial* perquè descriuen la història reial: o bé són fetes pel rei —com en el cas de Jaume I o, fins a cert punt, la de Pere III—, o bé com a mecanisme de propaganda al seu voltant.

Aquest prestigi com a llengua de cultura, amb un model ben consolidat i legitimat per l'autoritat del rei, és un factor que afavoreix l'extensió —a banda de la literatura— del català escrit a la majoria de camps del coneixement (a més d'esdevenir llengua podríem dir que *oficial* o administrativa a Sicília, Sardenya, Nàpols i, fins i tot, a Grècia, on es van redactar, per exemple, els *Capítols d'Atenes* el 1380), en un moment en què, com indicàvem, altres llengües europees també fan aquest mateix procés.

En aquest sentit, a més de fer-se servir molt aviat en àmbits reservats fins aleshores al llatí, com la *filosofia*, fet que es pot comprovar en l'*Art lul·liana*, també s'empra en obres de caràcter tècnic i pràctic, com l'*astrologia* —com *L'astronomia* de Jacob ben David Bonjorn (1361)²⁹ o les *Taules de Barcelona* de Jacob Corsuno (s. XIV)³⁰—, la *matemàtica* —com la *Summa de l'art d'aritmètica* de Francesc Santcliment (1484)³¹ o l'*Aritmètica* de Siena (s. XV)—, la *cuina* —com el *Llibre de Sent Soví* (s. XIV)³² el *Llibre del coc* de Robert de Nola (ca. 1458-1491),³³ o els receptaris de Pere Castell (s. XIV), de Mestre Miquel (ca. 1407), de Ponç Deslledó (1438) o de Joan Martina (després de 1439)—, la *medicina* —com el *Regiment de preservació de pestilència* de Jacme d'Agramont (s. XIV),³⁴ l'*Speculum al foder* (s. XIV)³⁵ o les *Regles per a metges novells* de Felip de Soldevila (ca. 1465-1490)—, la *nàutica* —com la carta nàutica de Guillem Soler (1380), la de Gabriel de Vallseca (1439-1449) o la de Jaume Bertran (1456-1491)—, la *geografia* —com l'atles de Cresques Abraham (ca. 1375)³⁶ o els mapamundis de Macià de Viladestors (1423) o de Joan de Viladestors (1428)— o

29. Josep CHABÀS, *L'astronomia de Jacob ben David Bonjorn*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1992.

30. J. M. MILLÀS VALLICROSA, *Las tablas astronómicas del Rey Don Pedro el Ceremonioso*, Madrid i Barcelona, CSIC, 1962, p. 121-138.

31. Joana ESCOBEDO, *La 'Suma de la art de aritmètica' de Francesc Santcliment*, Barcelona, Biblioteca de Catalunya, 2007.

32. *Llibre de Sent Soví (receptari de cuina)*, ed. a cura de Rudolf Grewe, Barcelona, Barcino, 1979; *Llibre de Sent Soví*, ed. a cura de Joan Santanach, Barcelona, Barcino i Restaurant de les Set Portes, 2014.

33. MESTRE ROBERT, *Llibre del Coch*, ed. a cura de Veronika Leimgruber, Barcelona, Curial, 1996.

34. Jacme d'AGRAMONT, *Regiment de preservació de pestilència*, ed. a cura de Joan Veny, Tarragona, Diputació de Tarragona, 1971 (2a ed.: Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1998).

35. *Speculum al foder*, ed. a cura d'Anna Alberni, Belcaire d'Empordà, Vitella, 2007.

36. Abraham CRESQUES, *El Atlas catalán de Cresques Abraham*, Barcelona, Diàfora, 1975.

relacionades amb el *comerç* —com la *Tarifa dels corredors de Barcelona* de 1271 o els *ordenaments* municipals dels diferents gremis, com el dels carnisseres de Perpinyà de 1303—, un aspecte que històricament no havia estat valorat adequadament pel que fa a la llengua, però que avui compta ja amb estudis detallats, que reflecteixen la gran riquesa de documents en aquests camps tan diversos.

I el panorama dels usos escrits de la llengua catalana durant aquell període s'hauria de completar amb les cartes privades, que, encara que se situen en un pla de menys formalitat, més proper a l'àmbit privat i a les persones, continuen mantenint fonamentalment les característiques de la llengua escrita formal. En el cas del català, comptem amb nombroses publicacions de correspondència medieval, principalment privada, com, entre d'altres, els *Documents historichs catalans del segle XIV. Colecció de cartes familiars corresponents als regnats de Pere del Punyalet y Johan I*,³⁷ l'*Epistolari del segle XV. Recull de cartes privades*,³⁸ les *Cartes privades del segle XV a l'Arxiu de Santa Maria del Mar*,³⁹ les *Cartes d'una catalana del segle XIV al seu marit*⁴⁰ o l'*Epistolari de la València medieval*.⁴¹

3. LA LLENGUA PARLADA A L'EDAT MITJANA

De la mateixa manera que en el camp de la literatura tradicionalment la investigació s'havia centrat sobretot en uns períodes i en uns autors concrets, la història de la llengua catalana també havia analitzat principalment la llengua dels textos i dels autors més significatius (Ramon Llull, les *Homilies d'Organyà*, la crònica de Jaume I, etc.), mentre que els textos menys literaris havien estat menys treballats. No és fins a la dècada dels anys vuitanta que aquesta situació comença a canviar i que els estudis d'aquests textos esdevenen més generals. I, de manera concreta, es comencen a tractar els textos més propers a la llengua oral a la recerca de les característiques de la parla medieval.

Malgrat que no podem tenir un coneixement directe de la llengua parlada antiga, sí que se n'han pogut determinar alguns aspectes i característiques a través de la documentació escrita, tant a través dels textos que en

alguns fragments la copien d'una manera força literal (com els processos criminals en les declaracions directes) com dels textos que reproduïen voluntàriament la llengua parlada amb una finalitat determinada (com els sermons de sant Vicent Ferrer); i encara hi ha els escrits més propers a l'àmbit particular (com les cartes privades).

Dins aquest tipus de textos, són sobretot els fragments en estil directe —els que copien, en primera persona, les declaracions dels testimonis— dels processos criminals els documents que més ens acosten a la llengua parlada antiga.

L'anàlisi d'aquests textos ha permès conèixer algunes característiques concretes: en el *lèxic*, paraules i expressions que no apareixen habitualment en textos cultes —com, per exemple, insults i blasfèmies, ja que eren castigades per la llei—; en la *morfologia*, aspectes com l'ús oral de la desinència *-eu* per a la segona persona del plural, mentre que *-ats/-ets/-its* seguia sent la forma exclusiva de la llengua escrita durant aquell segle (xiv) i fins ben entrat el següent, i en la *sintaxi*, alguna característica tan important com l'ús viu de l'article derivat d'*ipsu* en la llengua parlada a Barcelona al final del segle xiv, una característica de la llengua oral que no es reflecteix pràcticament mai en l'escriptura perquè es valorava negativament com a massa familiar o popular. Precisament la informació sintàctica resulta especialment interessant i significativa perquè és més difícil de modificar que el lèxic o els trets morfològics, la qual cosa també confirma la fiabilitat de la informació oral que es pot trobar en alguns d'aquests textos (com l'ús de la veu passiva, que no apareix en les parts en estil directe, ja que, com avui, no es faria servir en la llengua parlada en un registre no formal).

Moltes de les característiques coincideixen amb alguns dels trets de la llengua col·loquial actual, la qual cosa confirma l'existència d'unes constants en la llengua col·loquial, parlada, al llarg dels segles.

4. L'EXTENSIÓ DE L'ÚS DE LA LLENGUA CATALANA

A banda de reflectir algunes característiques concretes de la parla col·loquial o popular, aquesta documentació permet saber que la llengua catalana era d'ús general —i pràcticament única— entre els habitants del país, precisament en un moment de gran mobilitat de la població. I ho era no solament per part de la gent autòctona (cristians i jueus, que eren força nombrosos), sinó també de les persones provinents d'altres països (principalment, occitans i genovesos), i fins i tot dels esclaus.

Els genovesos apareixen sovint en la documentació, generalment relacionats amb el comerç —malgrat la recurrent guerra amb Gènova durant el segle xiv—, de

37. JOSEP COROLEU, *Documents historichs catalans del segle XIV. Colecció de cartes familiars corresponents als regnats de Pere del Punyalet i Johan I*, Barcelona, La Renaixença, 1889.

38. FRANCESC MARTORELL, *Epistolari del segle XV. Recull de cartes privades*, Barcelona, Barcino, 1926.

39. MANUEL RIU, «Cartes privades del segle XV a l'Arxiu de Santa Maria del Mar», *Estudis Universitaris Catalans* (Barcelona), núm. 23 (1979), p. 501-506.

40. TERESA MARIA VINYOLES, «Cartes d'una catalana del segle XIV al seu marit», *Estudis Universitaris Catalans* (Barcelona), núm. 26 (1984), p. 387-419.

41. AGUSTÍN RUBIO VELA, *Epistolari de la València medieval*, València, Institut de Filologia Valenciana, 1985.

la mateixa manera que en alguns moments hi ha pisans, anglesos o normands; tanmateix, són els occitans els que integren el nucli més important d'immigració en les terres de parla catalana.

En aquest cas, es pot parlar de continuïtat en la relació amb Occitània —sobretot pel que fa al Principat— des d'època preromana, una relació que va seguir amb una romanització afí al nord i al sud de les Corberes i que, posteriorment, en època visigòtica i franca es va mantenir, per fer-se encara més important durant el començament de l'edat mitjana, que és el moment en què els comtes —i posteriorment els comtes reis— van centrar la seva expansió territorial cap al nord, no per mitjà de la lluita armada sinó de matrimonis i pactes. Aquesta expansió orientada cap a Occitània va assolir el màxim abast territorial a partir del comtat de Ramon Berenguer III, amb el casament amb Dolça de Provença, el 1112, de manera que pràcticament posseïa més territori a Occitània que a Catalunya.

Després de la derrota de Muret, el 1213, i malgrat el canvi d'orientació en l'expansió —ja cap al sud i la Mediterrània—, la relació amb els territoris del nord va continuar sent important, també per mitjà del flux migratori d'occitans cap al sud, que ja des d'època franca és molt significatiu i que es mantindrà fins a l'edat moderna.

Aquesta aportació humana d'origen europeu és un fet interessant durant l'edat mitjana, sobretot en l'època de la conquesta del territori que conformarà el domini de la llengua catalana, i especialment del Principat: un dels exemples més significatius seria la presa de Tortosa (1148) en època de Ramon Berenguer IV, en la qual participaren anglesos, normands, pisans, lorenesos, genovesos —que van tenir-hi una intervenció molt important, i als quals es va atorgar un terç de la ciutat—, templers i uns pocs aragonesos; o la repoblació de la ciutat i del Camp de Tarragona organitzada pel normand Robert Bordet (o Robert de Culley), al qual el bisbe Oleguer donà el títol de príncep de Tarragona el 1129. La relació de molts d'aquests estrangers havia de ser força puntual (fins i tot els genovesos de Tortosa van acabar venent les seves possessions perquè no eren tan rendibles com calculaven), però en altres casos va ser duradora com ens demostra, per exemple, l'onomàstica: així, el cognom *Anglès* ha de provenir d'algun d'aquells qui participaren en aquestes conquestes i que després es degueren establir al país, com en aquest cas podem comprovar en un document del diplomatarí del monestir de Santes Creus (concretament en el testament de Gilibert Anglès, de 1172).⁴²

Precisament a partir de l'onomàstica, podem veure

42. Joan PAPERLL, *Diplomatari del monestir de Santa Maria de Santes Creus (975-1225)*, Barcelona, Fundació Noguera, 2005, p. 13 i 244-246.

la riquesa de l'aportació humana d'origen occità en l'existència de cognoms que ara considerem ben catalans i que originàriament provenien d'Occitània, com *Xirinacs*, *Pàmies*, *Llaudet*, *Jassans*, etcètera.

I pel que fa als esclaus —que són molt nombrosos durant l'edat mitjana i d'origens ben diferents, com armenis, tàrtars, valacs, albanesos, grecs o búlgars—, de la mateixa manera que succeeix amb els europeus de procedència diversa, també comprovem que parlen català, encara que, com els tàrtars, provenguin de llocs tan allunyats. Fins i tot en el cas dels esclaus musulmans, la qual cosa contrasta amb la notícia dels moriscos del sud del domini, que tenim constància que pràcticament fins al moment de la seva expulsió el 1609 van continuar parlant àrab, i en la majoria de casos solament àrab; en aquesta qüestió hi devia haver un contrast important entre els musulmans que, com a esclaus, vivien a les ciutats i els moriscos que vivien en zones rurals gairebé sota un règim feudal i agrupats —i aïllats— en comunitats prou nombroses.

5. L'EVOLUCIÓ DE LA LLENGUA CATALANA: EL SEGLE XV I EL PAS AL SEGLE XVI

L'extensió política i territorial de la Corona catalano-aragonesa durant els segles XIII i XIV comportarà l'expansió del domini de la llengua catalana, que formarà, per transposició, dialectes consecutius (el País Valencià i les Illes Balears durant el segle XIII, i l'Alguer durant el XIV). Tanmateix, a partir d'aquell moment, factors geogràfics, històrics, socials i interns aniran diferenciant els diversos dialectes del català sense trencar mai, però, la unitat estructural de la llengua parlada. Aquesta situació es farà evident a partir del final de l'edat mitjana, amb una llengua que presentarà algunes característiques més innovadores a l'àrea central enfront de les àrees laterals i de les que van ser colonitzades més tardanament, que mantindran vives formes que es perdran en la zona més dinàmica, com, per exemple, la conservació en nord-occidental i balear d'un terme com *arena* o en valencià i en rossellonès *eixir*, mots que eren comuns a tot el domini fins aquell moment.

D'aquesta manera, en la llengua medieval a partir del final del segle XIV i sobretot durant el XV comencen a aparèixer mostres de diferències diatòpiques i fins i tot algun exemple de l'existència de les varietats geogràfiques.

Al final d'aquest període s'accentua el distanciament entre la llengua parlada —en un moment en què es va diferenciant territorialment— i la llengua escrita, perquè no s'arribarà a formular un nou model de llengua formal que reculli les innovacions lingüístiques que es van consolidant. Aquesta situació, enfront de la codificació d'altres llengües europees (so-

bretot a partir del Renaixement: Juan de Valdés,⁴³ Pietro Bembo,⁴⁴ etc.) que durant l'edat mitjana no presentaven un sistema d'escriptura tan fixat i estable com el català, afavorirà l'aparició dels termes *valencià* i *mallorquí* per designar aquelles varietats dialectals.

Durant aquest període, tanmateix, resulta remarcable la redacció d'una obra de caràcter correctiu, en què conflueixen la necessitat de formular un model de llengua modernitzada i la constatació de l'existència —que es fa palesa per als parlants— de la variació dialectal: les *Regles d'esquivar vocables o mots grossers o pagesívols* (del final del segle xv),⁴⁵ en la qual no es formula estrictament un model modernitzador de llengua, però en què, per mitjà de les formes que condemna, ens dona informació sobre quines eren les formes vives oralment, unes formes que a vegades coincideixen amb les solucions col·loquials vives encara avui (com *gavinet* en lloc de *ganivet* o *Toni* per *Antoni*). La voluntat de les *Regles* era mantenir un *sermo urbanus*, una llengua formal unitària formulada a partir de la llengua de les dues ciutats principals, Barcelona i València, que defugís les característiques més col·loquials i dialectals, des de la fonètica fins al lèxic.

A partir del segle xvi —precisament després d'un segle molt brillant en el camp de la literatura— es produeix un descens de la producció escrita; aquesta situació és un dels motius principals que va provocar que el període que va del segle xvi al xviii tradicionalment s'hagi conegut amb el nom de Decadència, sobretot a partir del contrast entre la producció fins al segle xv i la dels segles següents.

Durant els segles xv i xvi el català continua sent l'única llengua coneguda oralment, encara que després de l'entronització d'una dinastia castellana, els Trastàmara, i com a conseqüència de diferents factors polítics i socioculturals s'inicia el contacte amb la llengua castellana —en un moment en què comptarà amb molt de prestigi—, especialment al País Valencià i en uns àmbits molt determinats, de manera que no es pot considerar que el contacte amb el castellà sigui general ni en tots els àmbits.

La falta de creació d'un nou model de llengua escrita que reflectís els canvis més importants de la llengua parlada al final de l'edat mitjana va acabar generant la percepció que el sistema de llengua escrita heretat de l'edat mitjana quedava desfasat. Així, entre el final del segle xv i sobretot durant el segle xvi, es produeix —i es fa palès— l'allunyament entre la llengua escrita i la

llengua parlada. I aquesta sensació que el model escrit que es continua utilitzant és inadequat per a aquell moment històric es comprova en la redacció d'obres que demostren la voluntat i la necessitat de modernitzar la llengua escrita, com la «*Traducció valenciana del Blanquerna*» realitzada per Joan Bonllavi el 1521,⁴⁶ que no és en realitat cap traducció sinó una adaptació a la llengua del començament del segle xvi en un àmbit geogràfic concret.

D'aquesta manera podem constatar com, d'una banda, es va produint un canvi en la llengua oral, molt important sobretot dialectalment; i fruit d'aquests canvis diatòpics, durant el segle xvi es comencen a fer les primeres classificacions dels dialectes a Catalunya, com la de Francesc Calça, que hi distingeix el rossellonès, l'urgellès (el que avui s'anomena nord-occidental), el tortosí, l'empordanès i el barceloní (el català central d'avui). Mentre que, de l'altra, continua, i continuarà, molt estable l'ús del model antic de la llengua escrita, que s'anirà allunyant progressivament de la llengua parlada.⁴⁷

6. L'EDAT MODERNA (SEGLE XVI)

La unió de les corones d'Aragó i de Castella amb els Reis Catòlics, que esdevingué permanent sota la casa d'Àustria, va accentuar la tendència castellanitzant que ja s'havia iniciat el segle anterior amb la dinastia dels Trastàmara. A més, la dita unió comportà el desplaçament dels centres decisoris de la monarquia fora de l'àrea catalana.

Amb aquesta unió restaren intactes formalment les institucions autònomes, però la cort, establerta a Castella, adoptà del tot el castellà com a llengua pròpia, en un període en què s'accentuava l'absolutisme i el caràcter àulic de la cultura superior. A més, la noblesa catalanoparlant es castellanitzà progressivament, sobretot al País Valencià, per influència de la cort reial o virregnal durant el mandat de Germana de Foix. Quant a la burgesia, al principi restava notablement afeblida després de la guerra contra Joan II i de les epidèmies i conflictes socials del segle xv; al País Valencià en el segle xvi sofrí el trasbals de la Guerra contra les Germanies, de manera que enlloc no pogué encapçalar cap moviment cultural autòcton. Aquesta actuació d'inferioritat del català respecte del castellà és ben palesa en els *Col·loquis de Tortosa*, de Cristòfol Despuig, sens dubte l'obra més interessant escrita en català durant el segle xvi.⁴⁸

43. Juan de VALDÉS, *Diálogo de la lengua*, Madrid, Clásicos Castellanos, 1928.

44. Pietro BEMBO, *Le prose*, Venècia, Iacomo Vidali, 1575.

45. Antoni M. BADIA I MARGARIT, «Regles de esquivar vocables e mots grossers e pagesívols. Unas normas del siglo xv sobre la pureza de la lengua catalana», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona* (Barcelona), vol. 23 (1950), p. 137-152; vol. 24 (1951-1952), p. 83-116; vol. 25 (1953), p. 145-163.

46. Ramon LLULL, *Blanquerna*, Barcelona, Biblioteca Hispànica Puvill, 1973.

47. Francesc CALÇA, *De Cathalonia, liber primus*, Barcelona, Typographica Iacobi Cendrat, 1588.

48. Cristòfol DESPUIG, *Los colloquis de la insigne ciutat de Tortosa*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2011.

Quant a l'Església, la posició d'aquesta institució en relació amb la llengua no és uniforme. Com a factor centralitzador i castellanitzant, hem d'assenyalar en primer lloc la Inquisició, exempta de la jurisdicció diocesana, que durant el regnat de Felip II exercí una forta repressió ideològica. L'arquebisbat de València també fou un focus castellanitzant, sobretot a partir de sant Joan de Ribera, tot i que el català s'hi mantingué com a llengua de l'administració parroquial i de la pastoral popular, com ho demostra el fet que els rituals valencians dels segles XVI i XVII usaren exclusivament el català en la part de catequesi i d'admonicions.

A la província eclesiàstica Tarraconense, que comprenia el territori del Principat més Eivissa (que pertanyia aleshores a l'arquebisbat de Tarragona), les terres catalanes d'Aragó (que formen part del bisbat de Lleida) i el nord del País Valencià (diòcesi de Tortosa), l'actitud envers la llengua catalana fou més favorable, de manera que en el Concili d'aquesta província de 1591 s'aprovà que la predicació fos feta exclusivament en la llengua materna, d'acord amb les disposicions del Concili de Trento. A més, el català fou la llengua vulgar utilitzada junt amb el llatí en l'administració eclesiàstica de caràcter pastoral (llibres parroquials, ensenyament, catequesi). Aquestes disposicions foren molt importants per al manteniment del català com a llengua de relació social, oral i escrita, durant el període de la Decadència.

Respecte a la història interna de la llengua en aquest període, podem constatar que, malgrat les dificultats culturals, durant aquest segle es configura gramaticalment i quant al lèxic el català modern.

7. EL BARROC (SEGLE XVII)

Al Principat, després d'una lenta recuperació econòmica al llarg del segle XVI, en el segle següent es produeix l'emergència d'una nova classe dirigent formada bàsicament per la burgesia i el clergat mitjà, que reaccionarà vivament contra els propòsits assimilistes de la monarquia i, a partir de les institucions autònomes, intentarà de recuperar la iniciativa política i social.

Políticament aquest intent no reeixí del tot, però tampoc fou un fracàs absolut que fes desistir de noves temptatives, com ho demostra el desenllaç de la Guerra dels Segadors (1640-1652), amb l'excepció absolutament negativa, pel que fa a la unitat del Principat, de la incorporació del Rosselló i part de Cerdanya al regne de França (1659).

Semblantment, durant aquest segle hi hagué un intent de recrear una literatura pròpia de caràcter culte que superés la solució de continuïtat que s'hi havia produït durant el segle anterior. Tampoc en aquest camp el resultat no fou plenament reeixit, però almenys es creà un model literari modest i que va perdurar llargament.

Des del punt de vista lingüístic, hem de constatar l'esforç per recrear un llenguatge literari modern en català, malgrat que la influència castellana hi comportà una considerable interferència d'aquesta llengua, sobretot en el lèxic, però també en la sintaxi. Aquest fenomen, assenyalat pels historiadors de la literatura, ha estat prou difós fins a esdevenir un tòpic que durant molt de temps ha desacreditat l'obra dels millors representants d'aquest corrent literari: Francesc Fontanella, Josep Romeguera i Francesc Vicent Garcia, rector de Vallfogona de Riucorb. Els darrers estudis sobre el Barroc català, en general i particularment sobre el Rector de Vallfogona, i sobre els castellanismes dels autors baleàrics, permeten un millor coneixement del llenguatge d'aquest període literari. Per exemple, constaten que molts dels castellanismes que s'hi troben són ocasionals i no s'hi han consolidat.

Quant a la llengua dels altres gèneres literaris de caràcter més popular, el conreu dels quals no havia tingut cap interrupció i que no tenien una influència directa dels models castellans, és evident que presenta una puresa lingüística més gran que la llengua literària culta.

Però si passem als altres usos no literaris (administratiu, jurídic, notarial, didàctic, etc.), també fora de la influència directa literària castellana, i que continuen una tradició autòctona ininterrompuda, podem observar que presenten, així mateix, una puresa i correcció de llengua notables. Fins i tot ortogràficament veiem que es va configurant un model d'ús normatiu. Aquest català escrit manté un caràcter molt unitari, estàndard, en tot el domini lingüístic des del Rosselló fins al País Valencià i, doncs, els dialectalismes que hi figuren són molt limitats.

Pel Tractat dels Pirineus (1659) el comtat de Rosselló (incloent-hi el Conflent, el Capcir i el Vallespir) i part del de Cerdanya van passar al regne de França, que aviat va practicar una política assimilista; s'inicià amb la introducció del francès a l'ensenyament i a la predicació, seguida de les primeres disposicions legals expresses contra el català: el 1682 fou considerat preceptiu el coneixement del francès per ocupar un càrrec públic o grau honorífic i el 1700 es prohibeix l'ús oral o escrit del català en els actes i documents públics.

Començaven, d'aquesta manera, les restriccions legals en l'ús del català i la voluntat de substitució lingüística en funció de l'adscripció a estats diferents de caràcter absolutista i uniformador, que continuaren a la resta del domini lingüístic en el segle següent amb les disposicions borbòniques després de la Guerra de Successió.

8. EL SEGLE XVIII

Si durant els segles anteriors la pressió cultural castellana s'havia produït sense que apareguessin mesures le-

gals contràries al català, excepte al Rosselló, amb el nou règim borbònic, hi apareixen aquestes primeres mesures com a conseqüència del canvi de règim polític. Però el català no desaparegué de sobte del tot de l'Administració o de tot ús públic durant el segle XVIII. Amb la Nova Planta es va introduir el castellà en l'administració dels nous organismes territorials que depenien directament de la Corona: l'Audiència; la intendència; l'Exèrcit; l'ensenyament superior, a Cervera, que majoritàriament usava el llatí, i, pel que fa a l'Administració local, en els municipis, que s'emmarcaven sota els corregiments.

Però el català restà com a llengua d'ús escrit encara en les institucions que, dins d'un règim encara senyorial, no estaven vinculades tan directament amb l'Administració reial; així, continuà sent la llengua de l'Administració local, fins i tot en les poblacions de jurisdicció reial que no eren caps de corregiment.

Com que la Nova Planta del Principat de Catalunya preservava el dret civil català, la notaria, que hi estava molt vinculada, continuà utilitzant el català.

Aquesta situació és en tot extensiva a Eivissa sota la jurisdicció civil i eclesiàstica de l'arquebisbat de Tarragona. A Mallorca, pel que sabem, també es mantingué una situació similar. Al País Valencià, l'uniformisme borbònic de Felip V tingué el suport de l'aristocràcia, la qual, a la vegada, per diferenciar-se millor d'un poble que s'havia rebel·lat contra ella, abandonà el conreu de la llengua vernacle per adoptar el castellà. Això se sumà al fet que no fou mantingut el dret civil propi, cosa que comportà la castellanització de la notaria.

A la Catalunya del Nord la pressió francesitzant continuava. El francès fou importat com a llengua de l'Administració civil, però el català va perdurar almenys durant algun temps en l'Administració local i en la jurisdicció senyorial.

També a Sardenya, i doncs a l'Alguer, el català, que s'havia mantingut com a principal llengua administrativa i notarial, fou substituït en aquesta funció pel castellà primer, i després per l'italià, a partir de la integració d'aquesta illa al domini polític de la casa de Savoia el 1720, com a conseqüència de la Pau d'Utrecht.

Per contra, a Menorca, sota domini anglès, el català fou respectat com a llengua pròpia sense impediments i, per aquest motiu, presenta el panorama més brillant de la literatura catalana en aquest període.

La Il·lustració, corrent cultural característic d'aquest segle, es veié condicionada quant a l'ús lingüístic per les limitacions d'origen polític. D'antuvi, el camp científic patí amb més intensitat la pressió castellanitzant, però no en manquen obres en català de tipus agrícola o mèdic, per exemple, de caràcter més o menys divulgatiu.

A Mallorca els il·lustrats tingueren més interès envers la llengua, particularment en la segona meitat del segle, coincidint amb la represa de la repressió castella-

nitzant durant el regnat de Carles III; n'és la figura més representativa Josep de Togores, comte d'Aiamans, escriptor i gramàtic en català.

A Menorca fou on la Il·lustració tingué un medi més favorable per desenvolupar-se en la llengua pròpia, i uns resultats més brillants, almenys durant els períodes de domini britànic, malgrat les modestes dimensions físiques i demogràfiques de l'illa. N'és una mostra la Societat de Cultura de Maó, que tenia el català com a llengua pròpia, i que comptava amb il·lustrats menorquins, literats i gramàtics, com Febrer i Cardona i els germans Ramis i Ramis.

A Catalunya les institucions es mogueren en general en la contradicció d'haver d'acatar la política uniformista i castellanitzant de la monarquia borbònica i el propòsit de defensar i promoure la cultura autòctona. Per aquest motiu adoptaren una actitud possibilista i no compromesa, de què és exponent l'activitat de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona.

A la Catalunya del Nord, subjecta a una forta pressió francesitzant, d'antuvi les possibilitats d'una creació literària culta en català semblaria que eren nul·les, però sorprenentment s'hi va desenvolupar una notable activitat dramàtica de caràcter neoclàssic, que no tingué pràcticament continuïtat després de la Revolució Francesa. Ultra el valor literari, aquestes obres, almenys les més conegudes, presenten una notable qualitat lingüística, sense gaires dialectalismes ni barbarismes, i bé mereixen un estudi lingüístic específic.

La Nova Planta tampoc no va afectar directament l'Església, que continuava tenint com a llengua pròpia el català a la província Tarraconense, seguint les disposicions aprovades el 1591. En la predicació de més aparat s'hi havia introduït el castellà, però no d'una manera general, perquè era malvist fins i tot per nobles de tradició borbònica com Rafael d'Amat, baró de Maldà. L'ensenyament primari, a càrrec de les parròquies o controlat per l'Església, continuava sent professat en català; per aquest motiu, van aparèixer en el segle XVIII obres didàctiques i gramàtiques en català com les de Josep Ullastre i Baldiri Reixac, escrites d'acord amb els nous corrents pedagògics.

Quant a l'ensenyament de tipus mitjà, era impartit també per clergat regular i secular. La llengua bàsica d'aquest nivell d'ensenyament era el llatí, però s'incrementava l'ús de la llengua vulgar, que en principi era bàsicament la catalana.

Aquesta situació en principi és extensiva a Mallorca. Quant a la diòcesi de València, ja hem dit que la influència castellana havia estat forta durant els Àustria, però el català va continuar sent la llengua de l'administració parroquial, fins que l'arquebisbe Mayoral hi va imposar el castellà el 1744; i és segur que la pastoral més popular també devia fer-se en la llengua pròpia. Malgrat la pressió castellanitzant, el català era encara usat per escrit pels clergues de poble.

Les mesures legals contra el català es van incrementar durant el regnat de Carles III. La Real cédula de Aranjuez de 1766 obligà a introduir l'ensenyament del castellà en els centres eclesiàstics, després de l'expulsió dels jesuïtes. Aquesta disposició hagué de ser acatada fins i tot per bisbes antiregalistes com Josep Climent a Barcelona, i comportà la castellanització dels seminaris, on s'impartia l'ensenyament de nivell secundari, i determinà la publicació de gramàtiques i diccionaris bilingües amb el propòsit de facilitar la comprensió del castellà. Quant a l'ensenyament primari, encara mal regulat i en mans de clergues i mestres locals, el català, almenys al Principat, no fou exclòs del tot fins al segle següent.

Aprofitant aquesta disposició de Carles III, alguns bisbes regalistes imposaren el castellà en l'administració parroquial, com Juan Díaz de la Guerra a Mallorca, malgrat l'oposició dels canonges. També al País Valencià es devien castellanitzar del tot els llibres parroquials, i consegüentment l'onomàstica personal. Pel que fa a la província eclesiàstica Tarraconense, la castellanització d'aquests llibres va dependre del zel regalista dels bisbes; així, a la diòcesi de Tortosa foren castellanitzats aviat, i també a la de Vic per obra del bisbe Francisco de Veyán. Però a les de Barcelona i Girona, per exemple, els registres parroquials foren redactats en català fins al segle següent.

Les disposicions de Carles III no afectaren tampoc del tot l'Administració local i senyorial, ja que conservem actes i ordinacions locals posteriors a aquesta disposició redactades en català. Tampoc no hi fou afectada la notaria a Catalunya.

Aquestes disposicions de Carles III afectaren greument la llengua, precisament en un moment d'expansió econòmica i cultural. Però a l'ensem, i com a reacció a aquesta dinàmica negativa, es revitalitzà el moviment de defensa i apologia de la llengua, que tenia precedents antics amb figures com Carles Ros, Lluís Galiana i Manuel Joaquim Sanelo, que desvetllaren l'interès per la llengua pròpia al País Valencià, paral·lelament a l'activitat dels cercles il·lustrats del Principat i de les Illes.

A Barcelona, a més de l'activitat de l'Acadèmia de Bones Lletres, es formà al Seminari Conciliar, reorganitzat pel bisbe Climent, un cercle de clergues il·lustrats, com Josep Pau Ballot i Fèlix Amat, interessats per la llengua i la cultura catalanes, l'obra dels quals serà el precedent de la Renaixença del segle XIX.

L'activitat lexicogràfica i gramatical, aquesta sobretot de caire ortogràfic, enfocada a una normalització de l'ús lingüístic, fou notable, per bé que tots aquests esforços foren de caràcter individual, sense cap autoritat que pogués realitzar una tasca de fixació progressiva de la llengua moderna. Les limitacions polítiques i culturals amb què actuaven les acadèmies d'àmbit català feien impossible la realització d'aquesta tasca malgrat alguns intents de la Reial Acadèmia de Bones Lletres.

9. EL PERÍODE NAPOLEÒNIC

Encara que no va tenir transcendència, és ben interessant d'observar el tractament que va tenir la llengua catalana en aquest període, i que ens il·lustra que era possible un procés ràpid de normalització si el règim polític el propiciava o el permetia.

Durant el domini napoleònic, el gironí Tomàs Puig va induir el mariscal Augereau a fer una política de recuperació de la llengua catalana en l'ús públic, i per aquest motiu foren publicats en català i en francès els avisos oficials i el *Diari de Barcelona*, i en català les actes de l'Ajuntament de Barcelona, a sol·licitud del regidor Antoni de Ferrater. Malgrat les especulacions polítiques de Tomàs Puig, l'adopció del català pels ocupants francesos era purament estratègica, perquè llur intenció era d'unir en tot Catalunya a l'Imperi francès.⁴⁹

Amb tot, aquesta assimilació havia de ser per força progressiva i entretant calia traduir els codis francesos per tal com la majoria dels habitants del Principat no entenia el francès. L'Administració francesa va consultar a una comissió de juristes col·laboracionistes si els codis s'havien de traduir al català o al castellà. Aquests juristes, que provenien de l'Administració borbònica i s'havien habituat a escriure en castellà, malgrat que eren catalans, recomanaren la traducció al castellà. Els motius que adduïren no són evidentment llur ineptitud, sinó pretextos, per exemple: «La llengua castellana és la llengua de les Acadèmies i dels espectacles. Té una Gramàtica, una Ortografia i un Diccionari, i no hi ha en canvi cap Gramàtica ni Ortografia catalana, i els diccionaris catalans són molt incomplets».⁵⁰ Però contra l'opinió d'aquests juristes, el baró de Gérando, intendent francès de l'Alta Cerdanya, que era un membre destacat de la Il·lustració francesa de llavors, escriu al ministre francès Régnier «que l'ús de la llengua castellana o espanyola no havia estat introduït a Catalunya fins a l'època de la submissió d'aquesta província a les lleis generals d'Espanya [...] l'època en què les places de la magistratura arrabassades als catalans foren reservades als castellans sols; una època de la qual els catalans conserven un dolorós record [...], que els juristes del país prefereixen el castellà perquè estan més acostumats a escriure'l [...]. Però la llengua catalana té les seves gramàtiques, els seus diccionaris, la seva literatura. Les Constitucions de Catalunya, que contenen els codis d'aquesta província, estan escrites en català. Els notaris redacten quasi totes les escriptures en català».⁵¹

En aquest sentit, hem de dir que el fet que Josep

49. Lluís Maria de PUIG, *Tomàs Puig: catalanisme i afrancesament*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1985.

50. Joan MERCADER, «L'oficialitat del català sota la dominació napoleònica», *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics* (Barcelona), vol. 2 (1953), p. 19.

51. Carles RAHOLA, «El baró de Gérando i la llengua catalana», a *Proses històriques*, Barcelona, La Revista, 1933, p. 49-51.

Pau Ballot, professor de retòrica, gramàtica castellana i llatina al Seminari de Barcelona, emprengué la redacció de la seva *Gramàtica i apologia de la llengua catalana* durant el període napoleònic no fou casual, sinó que era una resposta a les discussions sobre la viabilitat literària de la llengua catalana, menystinguda per molts lletrats d'aquell temps.⁵²

10. EL RÈGIM CONSTITUCIONAL

El redreç de la situació de la llengua catalana d'antuvi sembla que hauria pogut ser assumit pel corrent liberal espanyol, que des de les Corts de Cadis s'afanyava a superar l'absolutisme de l'Antic Règim; però la tendència triomfant del liberalisme espanyol (i francès) fou de caràcter centralista i uniformador, continuadora del règim que pretenia superar; i és que, com va posar en relleu Alexis de Tocqueville pel que fa a França, el centralisme uniformador que caracteritzava el moviment jacobí sorgit de la Revolució, no havia estat inventat per aquest corrent polític, sinó que es remun-tava precisament a l'Antic Règim.

Però si la política de l'Antic Règim es basava en la imposició, i per tant fou rebuda com una opressió, amb el règim liberal la sobirania teòricament era en el poble, i calia rebre de bon grat qualsevol disposició de la Constitució. I el centralisme dels liberals espanyols mirava amb desconfiança fins i tot les juntes provincials que havien estat creades per tal de lluitar contra el domini napoleònic; per això, el poeta i polític liberal madrileny Manuel José Quintana, en el manifest redactat per ell que va publicar-se el 28 d'octubre de 1809, afirmava que «la hidra del federalismo, acallada felizmente en el año anterior, osa otra vez levantar sus cabezas ponzoñosas», malgrat que en aquell temps no s'haguessin desenvolupat encara les idees federalistes a Espanya, idees inspirades en el règim polític dels Estats Units.⁵³

Així, doncs, el nou règim *liberal*, a partir sobretot d'Isabel II (1833-1868), alhora que promovia la formació d'una oligarquia politicoeconòmica, imposà el castellà en els nous organismes que els règims constitucionals establien en substitució dels de l'Antic Règim, com és el cas de l'Administració local, i en l'ensenyament sobretot a partir de la Llei Moyano, de 1857, en tots els nivells. També fou imposat el castellà a l'administració eclesiàstica en les diòcesis on encara es mantenia l'ús del català, com en el cas de Barcelona, aprofitant l'aplicació del Concordat de 1851, generalment de manera subreptícia.

52. Josep Pau BALLOT, *Gramàtica i apologia de la llengua catalana*, Barcelona, Alta Fulla, 1987.

53. Richard HOCQUELLET, *Resistencia y revolución durante la Guerra de la Independencia: Del levantamiento patriótico a la soberanía nacional*, Saragossa, Prensas Universitarias de Zaragoza, 2008, p. 231.

La nova legislació comercial (Codi de comerç de 1829) obligava, a més, a redactar en castellà la documentació comercial, que fins llavors se solia fer en català. Aquesta mesura afectà plenament el procés d'industrialització i de l'extensió del comerç que se'n derivava, el qual, malgrat que era un fenomen ben català, es desenvolupà, pel que fa a la documentació escrita, del tot en castellà, cosa que ha condicionat notablement l'ús escrit del català i, en general, qualsevol procés posterior de normalització de la llengua catalana.

A més, el 1870, durant el mandat del general Prim precisament, fou creat el Registre Civil, que utilitzà exclusivament el castellà, la qual cosa comportà la castellanització de l'onomàstica personal catalana. La toponímia oficial també fou abusivament castellanitzada o desfigurada a partir de la cartografia i en els nomenclàtor oficials de llavors, amb formes aberrants com «San Baudilio», «San Cucufate», o «Villanueva», en lloc de Sant Boi, Sant Cugat o Vilanova.

11. LA RENAIXENÇA

Paral·lelament a aquesta imposició total del castellà en l'activitat oficial i en l'ensenyament (que tingué com a conseqüència l'extensió del castellà escrit en tots els àmbits, fins i tot en la correspondència privada), els primers representants d'aquest moviment adoptaren una posició contradictòria respecte de l'ús lingüístic: estimaven Catalunya, la seva llengua i les seves particularitats en general, especialment el dret, però no van formular cap programa coherent de normalització del català, sinó que participaven d'una manera o altra en les activitats del nou règim, que bandejava totalment el català de la vida pública. Aquest és el cas, per exemple, d'Antoni Puigblanch, d'Aribau, i fins de Milà i Fontanals, que no anava més enllà d'un sistema purament diglòssic: el català s'havia de reservar per a la comunicació personal o per a l'obra literària de caràcter més afectiu.

Sota aquests condicionaments naixia la Renaixença, i fou Joaquim Rubió i Ors, en el pròleg a les seves poesies de 1841, qui els va exposar amb més lucidesa. Després de fer un clam contra «la vergonyosa y criminal indiferencia ab que alguns miran lo que pertany á sa patria», descriu les esplendors passades, manifesta l'actitud ètica d'escriure en català i forma un programa d'actuació possibilista, adaptat a les circumstàncies polítiques: «Catalunya pot aspirar encara á la independència no á la política [...], però si a la literària, fins a la qual no s'estén ni se pot estendre la política del equilibri».⁵⁴

Anys més tard, el 1859, d'acord amb aquest programa s'instauraren els Jocs Florals, que foren la màxima

54. Josep MORAN, *Treballs de lingüística històrica catalana*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1994, p. 18.

expressió pública que el règim liberal permeté a la llengua i a la cultura catalanes. Però és evident que aquest plantejament inicial era insuficient per assegurar la supervivència de la llengua en el món modern, com es pot comprovar clarament en la història contemporània de l'occità. Calia anar més enllà en el procés de normalització, que no es podia limitar a l'ús literari.

Concomitant al desenvolupament literari, la Renaixença va impulsar l'estudi de la llengua, que continuava l'activitat del període il·lustrat. Aquella activitat es va veure afavorida pel naixement de la lingüística moderna, particularment de la lingüística romànica, de la qual Milà i Fontanals fou l'introduïdor a Catalunya.

A més, el desenvolupament de la literatura catalana a partir de la Renaixença, ultra els valors estètics i intrínsecament lingüístics, té un valor sociolingüístic considerable, puix que contribuï al manteniment del prestigi i de l'ús social de la llengua pròpia en les nombroses associacions socials, científiques i artístiques que es crearen sota l'impuls del catalanisme i que en fomentaren el manteniment com a llengua d'ús escrit informatiu i cultural, malgrat la manca d'escolarització en català. És important, en aquest sentit, l'activitat de les associacions d'excursions científiques que anaven sorgint sota l'impuls de la Renaixença, que adoptaren el català com a llengua pròpia i científica, que superava la inèrcia de les velles acadèmies.

12. EL CATALANISME POLÍTIC I LA REIVINDICACIÓ LINGÜÍSTICA: EL FEDERALISME

Per sort, la Renaixença no es limità, almenys al Principat, a esdevenir un moviment exclusivament literari i cultural d'àmbit extrapolític, sinó que, a partir del federalisme i per obra principalment de Valentí Almirall, eixamplà el seu camp d'acció fins a desenvolupar un programa d'actuació política per tal de fer front al centralisme del règim i avançar cap al catalanisme polític. Però, quan i d'on va arribar el federalisme a casa nostra?

No sembla que hi hagin arribat o almenys que hagin transcendit les idees federalistes abans de la Revolució de Setembre de 1868, dita la Gloriosa, que foragità la reina Isabel II. En aquest moment hi havia dos models federalistes moderns, de caràcter republicà i democràtic: el dels Estats Units d'Amèrica, el primer, creat el 1783, és a dir, abans de la Revolució Francesa, i el suís, establert per la Constitució de 1843, que establia tres llengües oficials.

Sembla que l'americà, malgrat ser el primer, no tingué gaire influència inicial a casa nostra. Almenys no fou tingut gaire en compte en la redacció de la Constitució de Cadis, ni s'hi referiren analistes polítics com Jaume Balmes, i tampoc els protagonistes a Catalunya del Trienni Constitucional o Liberal dels

anys 1820 a 1823, o el republicà Abdó Terrades (1812-1856). De fet, la primera associació política catalana de caràcter federalista fou el Club dels Federalistes (1868-1869), que precedí la creació, el mateix 1868, del Partit Republicà Democràtic Federal, dels quals era fundador i membre destacat Valentí Almirall, mentor del catalanisme polític. No entrarem en detall en aquest procés, que coneixen millor especialistes com Josep Pich i Mitjana,⁵⁵ però per la informació de què disposem podem deduir que el model en què s'inspiraren preferentment fou el suís. No deu ser casual en aquest sentit que Almirall i els seus coreligionaris polítics radicals es reunissin en un local anomenat Cafè Suís.

Sembla que el principal introduïdor del republicanisme federalista a casa nostra fou el polític demòcrata José María de Orense, marquès d'Albaida, al seu retorn de l'exili. Ell fou qui motivà Almirall a estudiar «la constitució de la Confederación suiza y la de la Federación norteamericana». També es refereixen elogiosament al sistema suís altres polítics demòcrates republicans de llavors com Josep-Narcís Roca i Farreras i Conrad Roure. Cal dir que la llavor federalista d'Orense caigué a Catalunya, potser més que enlloc, en un terreny adobat, no solament a Barcelona sinó en altres comarques o localitats catalanes on predominava una actitud política progressista; per exemple, a l'Empordà, amb figures com Joan Tutau, de Figueres, o Pere Caimó, de Sant Feliu de Guíxols.

No ens referirem en detall al gir d'un sector del federalisme, encapçalat per Valentí Almirall, que, desencisat per la divisió dels federalistes i el fracàs de la Primera República, planteja el catalanisme com a força política diferenciada, no vinculada a cap partit espanyol. Però segons Conrad Roure, el 1882, és a dir, en plena Restauració borbònica, Valentí Almirall donà una conferència sobre Suïssa, que havia visitat diverses vegades. I ja en el segle xx, Josep M. Corredor, que va fer estades prolongades a Ginebra a partir de 1954, va publicar el 1971 un estudi sobre «La Unió Americana i la Confederació Suïssa vistes per Valentí Almirall».⁵⁶

En qualsevol cas, el catalanisme polític pretenia de vertebrar Catalunya dins Espanya o la península Ibèrica en pla d'igualtat. Això comportaria un ple respecte per la llengua pròpia de Catalunya. No és estrany, per tot plegat, que les idees federalistes fossin tingudes en compte per polítics com Enric Prat de la Riba, per exemple en els articles publicats el 1897 a la *Revista Jurídica de Catalunya* sobre federalisme i nacionalisme.

55. Josep PICH I MITJANA, *Valentí Almirall i el federalisme intransigent*, Catarroja i Barcelona, Afers, 2006.

56. Josep Maria CORREDOR, *De casa i d'Europa*, Barcelona, Selecta, 1971.

13. LA RESTAURACIÓ

La Restauració borbònica de 1874 fou un moviment nascut com a reacció contra la Primera República, de caràcter federal, i heretà el sistema centralista i unitari tradicional del liberalisme (o pseudoliberalisme espanyol), alhora que es consolidava l'oligarquia política i econòmica centrada en Madrid, que disposava d'un clientelisme territorial que li assegurava el predomini.

Aquest règim consumà el bandejament del català en l'Administració i de l'ensenyament. Així, el 1881, la nova Llei d'enjudiciament civil obligava a redactar en castellà tota la documentació, de manera que qualsevol escrit redactat en una altra llengua havia de ser traduït perquè tingués valor legal.

En aquestes circumstàncies es produeix el fet contradictori que, mentre que es consolida i es desenvolupa la Renaixença literària, la llengua catalana és exclosa totalment de l'àmbit oficial, i en bona part també de l'ús privat escrit a causa de l'ensenyament exclusivament en castellà. Però malgrat aquestes condicions desfavorables, la Renaixença contribuï sens dubte a mantenir el prestigi social del català, de manera que aquesta llengua no fou abandonada pels parlants, sinó que es mantingué com a llengua pròpia habitual fins i tot per la burgesia i la intel·lectualitat al Principat i a les Illes. Al País Valencià la llengua pròpia no assolí el mateix prestigi entre la burgesia, molt vinculada al sistema polític i social espanyol, que inicià un procés bastant general de castellanització, sobretot a les ciutats d'Alacant i València.

La Renaixença literària sembla que fou contemplada al principi del període de la Restauració amb curiositat i expectació, tot intentant d'assimilar-la a un concepte ampli de la nacionalitat espanyola, més teòric o oportunista que real. Això es manifesta en ocasió de l'ingrés de Víctor Balaguer a les reials acadèmies de la Història i de la Llengua els anys 1875 i 1883, respectivament. En el discurs de 1875, Víctor Balaguer tractava el tema «De la literatura catalana», en què dóna constància del naixement d'una literatura que no era en llengua «nacional». En la resposta a aquest discurs, José Amador de los Ríos, catedràtic de literatura espanyola a la Universitat de Madrid, després de demanar-se si es tracta d'una «revolució natural» o d'una «reconstrucció arqueològica», manifesta que no veu cap incompatibilitat entre aquest renaixement literari i «las leyes fundamentales del genio y de la cultura españolas».⁵⁷

El 1883, Balaguer dissertà sobre «El significado e importancia de las literaturas regionales». Segons ell, en la «gran nacionalidad española», hi caben les literatures regionals, ja que la unitat d'Espanya ha de ser una unitat plural. La resposta en aquesta ocasió fou a càrrec d'Emilio Castelar (un altre polític inicialment

progressista adaptat al règim de la Restauració), el qual, de manera grandiloqüent, féu una descripció elogiosa i no gens compromesa de la història de la literatura catalana i justificà la seva existència moderna dins la «unidad y variedad» d'Espanya.⁵⁸

Altres literats i intel·lectuals espanyols d'aquest període com Juan Valera i sobretot Marcelino Menéndez y Pelayo seguiren inicialment amb simpatia la Renaixença catalana. Però a mesura que aquest moviment es consolidava i eixamplava la seva base social, apareixia també el recel i fins l'hostilitat, en relacionar el moviment literari amb el desenvolupament del catalanisme polític.

Això es féu palès no solament en la correspondència particular de Valera, sinó també en les polèmiques entre Gaspar Núñez de Arce, Valentí Almirall i Joan Mañé i Flaquer, durant els anys 1886 i 1887, i entre Leopoldo Alas i Pompeu Gener, el 1894, o en l'estudi de Francisco Tubino sobre la Renaixença, de 1880. Fins i tot els intel·lectuals espanyols més comprensius, com Menéndez y Pelayo, deixeble de Milà i Fontanals, o el pare Francisco Blanco García, no passaren d'admetre un compromís cultural, no polític; és a dir, admeteren l'existència de la literatura catalana, però no pas la del catalanisme polític, en el qual veien sempre un perill per a la unitat espanyola.

És evident que ni del règim de la Restauració, ni del liberalisme espanyol en general, espantat per la guerra de Cuba, no podia sorgir cap moviment favorable a la normalització de la llengua catalana més enllà dels Jocs Florals o d'una tolerància més o menys gran envers la producció literària en general, perquè es basava en un centralisme rígid i en l'afany d'assolir un Estat unificat tant lingüísticament, a partir sobretot de l'escola, consumant el procés iniciat per la Real cédula de Carles III, com pel que fa a la legislació i a l'Administració, com ho demostra el fet d'haver suprimit els furs bascos i l'intent de supressió de la legislació civil particular, inclosa la catalana.

Per aquest motiu, el 1881 Valentí Almirall retragué a Víctor Balaguer que intentava d'harmonitzar el liberalisme espanyol amb el catalanisme: «Lo Catalanisme no és l'Espanyolisme, per la senzill raó que les dues paraules expressen idees distintes [...]. Desenganyi's lo senyor Balaguer [...]. Los espanyolistes aspiren a una pàtria gran, unificada y centralitzada [...]».⁵⁹

No farem ara una descripció detallada del desenvolupament del catalanisme polític, però sí que hem d'assenyalar que el català fou la llengua preferent d'expressió d'aquest moviment i que les seves reivindicaci-

58. *Discursos de D. Víctor Balaguer y D. Emilio Castelar leídos en la recepción pública del primero el Domingo 25 de Febrero de 1883*, Madrid, Real Academia de la Lengua, 1883.

59. Josep MORAN, *Treballs de lingüística històrica catalana*, 1994, p. 183.

57. VÍCTOR BALAGUER, *Discursos leídos ante la Real Academia de la Historia*, Madrid, T. Fontanet, 1875, p. 12-86.

ons recolliren explícitament la demanda d'oficialitat de la llengua catalana. Així, el català fou la llengua de la premsa catalanista, a partir de *La Renaixença* (1871) i el *Diari Català* (1879), i de les exposicions doctrinals com *Lo catalanisme*, de Valentí Almirall (1886),⁶⁰ o *La tradició catalana*, de Torras i Bages (1892).⁶¹ Quant als documents programàtics o reivindicacions, en el *Misatge a la reina regent*, de 1888, es demanava «que la llengua catalana sia la llengua oficial a Catalunya per a totes les manifestacions de la vida d'aquest poble. Que l'ensenyament a Catalunya sia donat en llengua catalana», i en les Bases de Manresa de 1892 la base quarta era dedicada a aquesta qüestió: «La llengua catalana serà l'única que ab caràcter oficial podrà usarse a Catalunya y en les relacions d'aquesta regió amb lo Poder central».⁶² Aquesta base, defensada per Ramon

60. Valentí ALMIRALL, *Lo catalanisme*, Barcelona, Edicions 62, 1979.

61. Josep TORRAS I BAGES, *La tradició catalana*, Barcelona, Selecta, 1966.

62. Francisco FLOS Y CALCAT, *Lo regionalisme explicat*, Terrassa, L'Ateneu Tarrassench, 1895, p. 28.

Picó i Campamar, fou aprovada per unanimitat sense esmena.

A més, el Primer Congrés Catalanista, de 1880, proposà la creació d'una Acadèmia de la Llengua Catalana, a la qual s'encomanava la funció d'establir una normativa lingüística a fi de superar l'inconvenient que comportava la manca de normativa ortogràfica i gramatical per a la plena normalització de l'ús de la llengua.

La reacció de la classe política i intel·lectual espanyola després de la Primera República, és a dir, durant la Restauració borbònica, en general fou d'incomprensió i d'hostilitat envers les reivindicacions catalanistes, incloses les referents a la llengua, considerades *separatistes*.⁶³ Aquesta reacció creà un corrent anticatalanista que ha influït fortament en la història de Catalunya i d'Espanya i que ha condicionat, i condiciona encara, el procés de normalització lingüística i política en general.

63. Josep GRAU, *La Lliga Regionalista i la llengua catalana (1901-1924)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2006, p. 89-98.